

„Život bez propitivanja nije vrijedan življenja.“

Sokrat

Savjest je temeljna odrednica čovjeka. Ona čini najdublju bit čovjeka. Neovisno o religiji, naciji, geografskom određenju, obrazovanju, materijalnom statusu, tehnološkom napretku..., ona je tu, prisutna u svakom čovjeku. Savjest predstavlja ugaoni kamen, tj. granicu čovjekovog djelovanja. Savjest je sve ono oko čega se ljudi mogu složiti pa predstavlja svojevrsnu kolektivnu svijest. Savjest ima humani kontekst i određuje čovjeka kao ljudsko biće. Sve ljudsko djelovanje njoj je podređeno, a sve suprotno njoj nailazi na osudu. Sokrat u svojoj misli „Život bez propitivanja nije vrijedan življenja.“ stavlja naglasak upravo na savjest iako je izričkom ne spominje. Propitivanje u kontekstu Sokratove misli i ne ide bez savjesti. Mogli bismo reći da ljudski život i djelovanje suprotni savjesti po Sokratu su nedostojni života. Stoga, savjest i je propitivanje i zastajanje nad vlastitim životom i djelovanjem. Filozofija, teologija tj. religijska znanost i antropologija posebno se bave savješću, a mi ćemo u našem eseju i progovoriti o tome, a najviše pod nama bliskim religijsko-kršćanskim vidom.

O konceptu savjesti najviše se govori u religijskim znanostima. Vrijednosti koje savjest nameće su univerzalne, tj. općeljudske. „Ne ubij“ nalazi se podjednako i u kršćanstvu i u islamu i u budizmu. Nalaze se i u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima UN-a. Zapravo, sama Deklaracija iznad sebe ima vrhovnu normu savjesti. Deklaracija proizlazi iz ljudske savjesti, ona nije njoj protivna, na nju nitko nema primjedbe i oko nje su svi suglasni. Mi ćemo se ovdje pozabaviti savješću kao jednom od najvažnijih kršćanskih koncepata. Iz kršćanske religije proizlazi da je Mojsije (13. st. pr. Kr.) od Boga Jahve dobio 10 zapovijedi. Nedvojbeno je da se te zapovijedi tiču savjesti. Mogli bismo parafrazirati Sokrata u tom smislu. Misao Sokrata „Život bez propitivanja nije vrijedan življenja.“ možemo preformulirati i kao ispit savjesti, npr. Jesam li što ukrao?, Jesam li lagao? Jesam li ubio?, Jesam li bio loš prema ocu i majci?... No je li koncept savjesti postojao i prije Mojsija? Naravno da jest. Primjerice, u Knjizi Postanka Bog poziva Evu na odgovornost zbog laži i zbog neposlušnosti. Nadalje, u Knjizi Postanka Kajin ubija Abela. Bog ga poziva na odgovornost. Možemo zaključiti i vidjeti da Adam i Eva nose izvjesnu krivnju jer se Bogu opravdavaju. Kain se također pokušava opravdati zbog ubojstva brata Abela. Uočavamo da je savjest i tada postojala, jer da nije, ne bi bilo ni opravdavanja od strane Adama, Eve i Abela. A o tomu se usmeno prenosi predaja na više od 1500 godina prije Krista, a zapisuje se oko 1000 godina prije Krista u Knjizi postanka koja predstavlja jedan od najstarijih ljudskih spisa uopće.

Promatramo li čovjeka pod paskom egzaktnih znanosti, npr. biologije, kemije, fizike... uočiti ćemo da koncept savjesti ne postoji. Za biologe, čovjek je objedinjeni rad različitih organa: mozga, srca, nogu, ruku... Savjest je nešto o čemu biologija ne govori. Gdje i kako nastaje, što je čovjek u svojoj biti – toga u biologiji nema. Ona govori kako čovjek biološki funkcionira, a ne što je čovjek i kako nastaje čovjek u duhovnom smislu. Za biologe je čovjek biološki stroj koji ima svoje mehanizme. U kemiji čovjek predstavlja ogromnu nakupinu kemijskih elemenata koji pokrenuti različitim kemijskim reakcijama tvore molekule i složenije oblike, čineći čovjeka. Takve kemijske reakcije su unaprijed zadane i nisu mogući „nemogući“ procesi. Zna se što se dobije spajanjem različitih atoma i molekula. Uočavamo da tu također nema duhovnosti. I kod fizike je ista stvar. Čovjek su zakoni fizike. Npr. kad čovjek skoči, zna se da će i pasti. Kad zamahne rukom i baci lopticu, može se izračunati koliko daleko će loptica odletjeti i gdje će pasti. Dakle, čovjek je skup prirodnih zakona. I za biologe, i za kemičare i za fizičare, unaprijed se zna što čini čovjeka i uočavamo da se niti jedna od tih znanosti ne bavi duhovnošću. Ako bi uzeli da

su ti koncepti konačni u čovjeku, tj. da je sve ono što čovjeka čini, proisteklo iz biološkog ustroja čovjeka, iz kemijskih reakcija i iz zakona fizike, bilo bi bespredmetno raspravljati o savjesti. Tada bi čovjekova savjest i sloboda djelovanja bili pripisani znanosti, tj. kemijskim reakcijama, fizikalnim i biološkim zakonima. U takvom konceptu čovjek bi bio determiniran, ne bi imao slobodne volje i ne bi se imao što propitivati. Jer, čemu propitivanje kad ionako nije slobodan i kad je savjest rezultat različitih procesa u njemu. Da pojednostavnimo, čovjek ostaje znanosti nedohvatljiv. Možemo objasniti biološki, kemijski i sa stajališta fizike što čini čovjeka, ali ono duhovno u čovjeku po čemu se čovjek razlikuje od svega ostalog ne možemo znanstveno objasniti. To što je čovjek kreativan, što ima smisao za lijepo, smisao za kulturu, glazbu, likovnu umjetnost, to što ima savjest..., to nadvisuje znanstveni koncept.

Neki pretkršćanski filozofi i mislioci su također bili na kršćanskom tragu poimanja savjesti. Rimski filozof Seneka kad govori o savjesti govori o „Bogu kod tebe, s tobom i u tebi“. I rimski pjesnik Ovidije je na istom tragu kao i Seneka. On govori o „Deus in nobis“, tj. o „Bogu u nama“. Za kršćane, savjest i jest unutarnji glas Božji. On nam daje razlikovati dobro od zla. Pojednostavljeno, na mnogim primjerima iz života možemo vidjeti da čovjek kod činjenja zla osjeća grižnju, nemir i krivnju, tj. osjeća se loše. Spoznaje da to nije u redu. Kod činjenja dobra, čovjek se osjeća ispunjeno i sretno. Ta dva osjećaja formiraju i nadahnjuju čovjekovo djelovanje u smjeru dobra, jer nitko se ne želi osjećati loše. Kršćanstvo savjest pripisuje Bogu i smatra se odrednicom duše. Prema kršćanskom mističaru, teologu i filozofu Johannesu Eckhartu, savjest proizlazi iz najintimnije biti, tj. srži čovjeka koju on naziva *scintilla animae* (vrh duše). *Scintilla animae* je najskrovitije i najdublje mjesto u čovjeku, u njegovoj duši u koje imamo pristup samo mi i Bog. To je mjesto u kojemu se nalazi naš egzistencijalni kod dan od Boga, tj. to je taj Bog u nama, kako kažu Seneka i Ovidije, jezgro naše duše, ono što nas čini da smo mi „mi“. Tom mjestu nemaju pristup ni naši roditelji, ni naši prijatelji, ni nitko. *Scintilla animae* pokreće cjelokupno naše djelovanje i iz nje izvire naša savjest. Tu čovjek stvara tzv. *optio fundamentalis* (temeljno opredjeljenje) za dobro, ili za zlo. Po kršćanskom moralnom teologu Bernardu Häringu čovjek temeljno opredijeljen za dobro niti ne može počinuti zlo.

Unutar ovog razmišljanja možemo postaviti i potpitanje: Zašto neki ljudi imaju „krivo formiranu savjest“ i čine zlo koje je u skladu s njihovom savješću? Ako netko u skladu sa svojom savješću napravi neko zlo, kako onda takvu savjest možemo staviti pod božansku kategoriju kao što ju nazivaju primjerice Seneka, Ovidije i Häring? Oni ne prave gradaciju kada govore o savjesti. Je li zbilja savjest božanska kategorija, ili je rezultat čovjekova samoodređenja? Vidjeli smo da nekršćanski i kršćanski filozofi tumače da je savjest božanska kategorija, ono božansko u nama.

Promotrimo i suprotstavimo to pitanje Kantovom kategoričkom imperativu. Kant u svom čuvenom kategoričkom imperativu kaže: „Čini tako da bi maksima tvojega djelovanja s pomoću tvoje volje trebala postati općim prirodnim zakonom!“ Drugim riječima, Kant kaže da se čovjek treba truditi nametnuti vlastite stavove i djelovanja i drugim ljudima, tj. da njegovi stavovi i djelovanje postanu opći. U takvoj formulaciji, savjest se može nazirati, ali se izrijeком ne spominje. Možemo reći da je Hitler djelovao po toj maksimi i počinio stravično zlo. I što ako je nekomu savjest krivo oblikovana? Što tada? Činiti po maksimi i napraviti zlo, ili ništa ne činiti. Kad bi se Kantov imperativ oplemenio božanskim elementom i savješću na onakav način na koji o njoj govore kršćanstvo i neki nekršćanski filozofi poput Seneke, kategorički imperativ bi nam bio prihvatljiv. Ovako, u praksi možemo vidjeti kako kategorički imperativ djeluje u današnjem svijetu. Mnoštvo je raznih celebrityja na mrežama, TV-u i sl. s mesijanskim poslanjem, koji svoje vrijednosti i stavove pokušavaju progurati pod opći prirodni zakon. A vidimo da su često ti stavovi i „vrijednosti“ nakaradni. Nasuprot njih stoje Seneka, Ovidije, Eckhart,

Häring i mnogi ostali mislioci i filozofi gdje je savjest nešto što proizlazi od Boga. No, vratimo se ponovno malo na koncept „krivo oblikovane savjesti“. Ako je savjest božanska kategorija, ako proizlazi iz duše, kako može biti krivo oblikovana? Shvatimo to ovako. Uzmimo da su ljudi čaše napunjene bistrom vodom. S vremenom se dogodi to da nam netko sa strane u bistru vodu doda neku nečistoću (to mogu biti naši roditelji ako opsuju, prijatelji ako lažu, literatura koja nas nadahnjuje na loše i sl). Time naša savjest biva potisnuta, a čovjek poput Adama, Eve ili Kaina pokušava naći opravdanje za svoje postupke. Opravdanje mu pomaže da ostane u ravnoteži sa samim sobom. I tako počinje teći „krivo formirana savjest“. Osoba to možda ne vidi, ali oni oko njega djeluju kao korektiv. Savjest je u ljudi očuvana kolektivno, usprkos „kvaru“ kod nekih. Ona i dalje postoji kao univerzalna vrijednost čovječanstva koja nadilazi pojedinačnu svijest i savjest. Nakon svega, možemo se prikloniti tvrdnji da je savjest ono transcendentno u nama, ona božanska iskra koja nas neprestance tjera na propitkivanje vlastitih stavova i vrijednosti i čini nas boljim ljudima.

Već su naši stari znali upozoriti pojedince koji bi krenuli „stranputicom“: „Ne živi kao životinja! Čovjek si!“ Ima i izreka „Živjeti u skladu sa svojom savješću.“ U kršćanstvu postoji kod ispovijedi „ispit savjesti“. Psiholozi savjetuju da čovjek na kraju dana preispita svoj dan i vidi što se daje popraviti. Sve to Sokrat sažima u rečenici „Život bez propitivanja nije vrijedan življenja.“ U eseju smo se dotakli savjesti kao središnjeg pojma ove Sokratove misli. Jer, nema propitivanja bez savjesti. Ono je mrtvo i beživotno i ne može nas natjerati da živimo život vrijedan življenja, tj. život dostojan čovjeka. Iako nije imao veze s kršćanstvom, uviđamo da su kršćansko-židovski koncept savjesti i Sokratov u principu isti. Sokratov pojam savjesti je „okršćanjen“ i dobiva posve novo ruho. No i kad maknemo taj kršćansko-židovski koncept, ostaje nam onaj humani koncept. Humanisti također svoje djelovanje crpe iz univerzalnih vrijednosti savjesti (sjetimo se Opće deklaracije o ljudskim pravima). Stoga, savjest ostaje kao trajna i nepovrediva, transcendentna i univerzalna odrednica čovjeka, njegova srž i jezgro duše. I po njoj nam je djelovati, po njoj nam se propitkivati. I onda smo na dobrom putu.